

ШПИЛЬКИ ЛІСОСТЕПОВОЇ СКІФІЇ ЯК КУЛЬТУРНИЙ МАРКЕР

Юлія Ходукіна | аспірантка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», кафедра археології

У роботі досліджено закономірність поширення різних типів шпильок на пам'ятках лісостепу. порушено питання зв'язку між типом шпильок та локальним варіантом. На основі джерельної бази з пам'яток скіфського часу Дніпровського лісостепоного Лівобережжя аргументовано можливість використання шпильок як культурного маркера.

Ключові слова: *Дніпровське лісостепове Лівобережжя, скіфський час, прикраси, шпильки.*

У наш час ювелірні вироби носять не тільки як прикраси, вони використовуються для передавання інформації про культурну, релігійну, етнічну або іншу належність їхнього власника. Зчитування таких сигналів є звичним у сучасному світі через нашу культурну причетність до їх контексту.

Раніше тему прикрас скіфського часу вивчали через призму побудови типологічних схем, які допомагали вченим узагальнювати значний масив предметів матеріальної культури; інші дослідження мали на меті реконструкцію вбрання населення скіфського часу та вивчення його відмінностей на різних територіях. Так, у своїх монографіях, присвячених локальним варіантам Скіфії, про прикраси писали Б. А. Шрамко (1962), Г. Т. Ковпаненко (1967), П. Я. Гавриш (2000) та Д. С. Гречко (2010); дисертація та статті Л. С. Ключко (1992, 2007, 2008), публікації О. Є. Фіалко (2012a; 2012b; 2013) та монографія В. Г. Петренко (1978) були написані виключно на тему прикрас. На сьогодні, саме монографія В. Г. Петренко, яка вийшла друком у 1978 році, є найповнішим каталогом прикрас скіфського часу з території українського Лісостепу. Однак минуло вже майже півстоліття з моменту виходу цієї публікації. За цей час накопичилося багато нового матеріалу, вдвічі зросла джерельна база, з'явилися нові підходи та методи дослідження.

© Юлія Ходукіна, 2021

Для цього дослідження було каталогізовано 207 шпильок, для яких точно встановлене місце знахідки та які можна використовувати для подальшої типологізації. Це вироби з заліза, бронзи, золота та срібла з 21 поселенської та 20 поховальних пам'яток із басейнів Сіверського Дінця, Сули, Псла, Ворскли та Сейму.

Як і сережки, шпильки були масовим матеріалом. Їх виготовлення не потребувало особливих умінь або знарядь, а сам процес, очевидно, відбувався у майстернях на території усього лісостепу. Оскільки ці предмети фактично не трапляються у похованнях на території степу, можна припустити, що шпильки були елементом костюма саме лісостепоного населення.

Кількість відомих знахідок відрізняється залежно від регіону. Так, найбільше шпильок походить із басейнів Сіверського Дінця та Ворскли. Така ситуація пояснюється ступенем вивченості пам'яток регіону. Наприклад, на території Припсілля було досліджено лише чотири пам'ятки, на відміну від Поворскля, де таких значно більше – близько двадцяти поселень, городищ та курганних поховань (Пеляшенко, 2014, с. 188–199).

Знахідки з різних типів пам'яток можна використовувати для різних реконструкцій. Дані про положення шпильок у похованнях дають змогу дізнатися більше про їхнє функціональне призначення та взаємозв'язок між прикрасами та статтю. Наприклад, у своїй статті про шпильки словенська дослідниця за даними про положення предметів у похованні з'ясувала, де саме їх носили (Ščaval, 2013). При дослідженні функціонального призначення дослідниця розглядала шпильки в контексті прикрас для зачіски та вбрання. Знахідки з поселенських пам'яток, своєю чергою, дають змогу дослідити традиції та технології виготовлення речей, уточнити їх ареали та хронологію і значно розширюють джерельну базу дослідження.

Цікавим видається взаємозв'язок знахідок у похованнях зі статтю небіжчиків. Дослідники з Німеччини (Kubach, 1977), Польщі (Rajpold, 2017), Словенії (Ščaval, 2013), Ірану (Marcus, 1994) та ін., які досліджували шпильки бронзової доби та раннього залізного віку, доходять висновку, що ці прикраси були атрибутом не тільки жіночого, а й чоловічого костюма. На жаль, для території Лісостепу такі дослідження зробити значно важче, адже кількість поховань із визначенням статі антропологами наразі вкрай мала. Для ретельного вивчення цього питання необхідні подальші дослідження на основі нової розширеної бази.

Нині існує кілька варіантів типології шпильок скіфського часу (Петренко, 1978; Гречко, 2010). В їх основі лежать переважно форма та матеріал, із якого виготовлений вибір. Задля створення нової типології шпильок Лісостепового Лівобережжя, основним типовизначним критерієм обрано форму шляпки. Наявність декору, форма кінчика булавки, розміри тіла – це другорядні ознаки, на основі яких типи поділяються на варіанти. Для пам'яток Дніпровського лісостепового Лівобережжя я раніше умовно виділила 10 типів: шпильки із розклепаною цвяхоподібною та грибоподібною шляпками; шпильки із кулястою, конічною та пірамідальною голівками; посохоподібні; зігнуті у петлю та спіралі; М-подібні; шпильки із кільцем-упором. Проте остаточно типологізацію буде проведено лише після збирання оновленої колекції з усього Лісостепу.

Ситуація із масовим виготовленням шпильок створила підґрунтя для їх варіабельності у просторі. Про це говорить відмінність найбільш популярних типів залежно від території, на що раніше вказували В. Г. Петренко (1978) та Д. С. Гречко (2010). Так, на пам'ятках Поворскля найчастіше трапляється тип шпильок із грибоподібною голівкою, на території басейну Сіверського Дінця – із конічною та загнуті у петлю, а на Посуллі – шпильки із масивним стрижнем, який орнаментувався насічками, а також із великою в діаметрі шляпкою.

Окрім морфологічної варіабельності помітна також залежність між матеріалом, із якого виготовлялися шпильки (бронза, залізо, срібло та золото), і територіями поширення. Найбільш численними були шпильки з бронзи. На пам'ятках Посулля, Ворскли та Сейму їх удвічі, а подекуди і втричі більше, ніж залізних, натомість на Сіверському Дінці переважають саме останні. Це можна пов'язати з поширенням на території басейну Сіверського Дінця типів, які виготовлялись переважно з заліза, – це петлевидні шпильки та шпильки з пірамідальною голівкою.

Загалом шпильки різняться між собою за формою, матеріалом виготовлення та орнаментациєю, що й стимулює до розроблення їхніх типологічних схем. Дослідження поширення цих виробів дали змогу дійти висновків, що шпильки були варіабельними у просторі, що й дозволяє використовувати їх як культурні маркери. На користь цієї тези свідчить той факт, що на пам'ятках Степової Скіфії їх майже немає. Тобто варіабельність типів шпильок була пов'язана

не лише із хронологією, а і з локальними вподобаннями місцевого населення. Як і зараз, використання прикрас за доби раннього заліза було одним із ключових маркерів культурної та соціальної ідентичності. Це дає змогу використовувати їх для вирішення низки важливих питань, що пов'язані із вивченням населення лісостепової Скіфії.

- Гавриш, П. Я., 2000. *Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля)*. Полтава: Археологія.
- Гречко, Д. С., 2010. *Населення скіфського часу на Сіверському Дінці*. Кандидат наук. Інститут археології Національної академії наук України.
- Клочко Л. С., 2007. Шпильки у вбранні населення Скіфії. В: Л. С. Клочко, ред. *Музейні читання. Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки. Київ, 11–13 грудня 2006*. Київ, с. 28–41.
- Клочко, Л. С., 1992. *Скіфський жіночий костюм*. Кандидат наук. Академія наук України.
- Клочко, Л. С., 2008. Костюм племен Скіфії в контексті зв'язків з населенням Європи Клочко. В: *Na pogranczu swiatow Studia z pradziejow miqdzymorza baktysko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kosko w 60. rocznics urodzin*. Poznan, s. 211–232.
- Ковпаненко, Г. Т., 1967. *Племена скіфського часу на Ворсклі*. Київ: Наукова думка.
- Пеляшенко, К. Ю., 2014. *Ліпний посуд скіфського часу Дніпро-Донецького лісостепу*. Кандидат наук. Інститут археології Національної академії наук України.
- Петренко, В. Г., 1978. *Украшения Скифии VII–III вв. до н. э.* В: *Археология СССР. Свод археологических источников, Д4-5*. Москва: Наука.
- Фіалко, Е. Е., 2013. Украшения в костюме скифских амазонок. *Причерноморье в античное и раннесредневековое время*. Сб. научных трудов, посвященный 65-летию проф. В. П. Копылова. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, с. 231–241.
- Фіалко, О. Є., 2012а. Костюмні гарнітури скіфських амазонок. *Наукові записки. Серія: історичні науки*, 16, с. 21–33.
- Фіалко, О. Є., 2012б. Прикраси у вбранні скіфських амазонок. *Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки*. Київ, с. 146–153.
- Шрамко, Б. А., 1962. *Древности Северского Донца*. Харьков: Харьковский государственный университет.
- Čaval, S., 2013. Poznoantične okrasne igle vrste stilus v Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 60, s. 197–248.
- Gedl, M., 1983. Die Nadeln in Polen I (Frühe und ältere Bronzezeit). *Prähistorische Bronzefunde*, XIII/7. München: C. H. Beck.

- Jereb, M., 2016. Die Bronzegefäße in Slowenien. *Prähistorische Bronzefunde*, II/19. Stuttgart: Franz Steiner.
- Jockenhövel, A., 1980. Die Rasiermesser in Westeuropa (Westdeutschland, Niederlande, Belgien, Luxemburg, Frankreich, Großbritannien und Irland). *Prähistorische Bronzefunde*, VIII/3. München: C. H. Beck.
- Kubach, W., 1977. Die Nadeln in Hessen und Rheinhessen. *Prähistorische Bronzefunde*, XIII/3. München: C. H. Beck.
- Marcus, I. M., 1994. Dressed to Kill: Women and Pins in Early Iran. *Oxford Art Journal*, 17 (2), pp. 3–15.
- Rajpold, W., 2017. Szpile w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej. Przyczynek do badań nad ich związkiem z wiekiem i płcią oraz rozważania na temat pojawienia się żelaza. In: *Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, Tom XXXVIII. Rzeszów, s. 73–100.

SCYTHIAN TIME PINS OF THE FOREST-STEPPE AS A CULTURAL MARKER

Julia Khodukina | PhD student, Department of Archaeology, National University of Kyiv-Mohyla Academy

The regularity of distributions of different types of pins from forest-steppe sites is investigated in the article. Broached a question of connection between pins' type and local groups of forest-steppe sites. The possibility of using pins as a cultural marker is argued on the source base from the sites of the Scythian time of the Dnipro forest-steppe Left Bank.

Keywords: *Dnipro Left Bank forest-steppe, Scythian period, jewellery, pins.*